

חנן אשל ורועי פורת

מערות המפלט מתקופת מרד בר-כוכבא

קובץ שני

מרכז יסלזון לחקר תולדות ישראל לאור האפיגרפיה

החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה

Hanan Eshel and Roi Porat

Refuge Caves of the Bar Kokhba Revolt

Second Volume

Israel Exploration Society

Jeselsohn Epigraphic Center
of Jewish History

מערת טור-צפא: מערת מפלט מימי מרד בר-כוכבא במערב הר חברון

דוד עמית ועמוס פרומקין

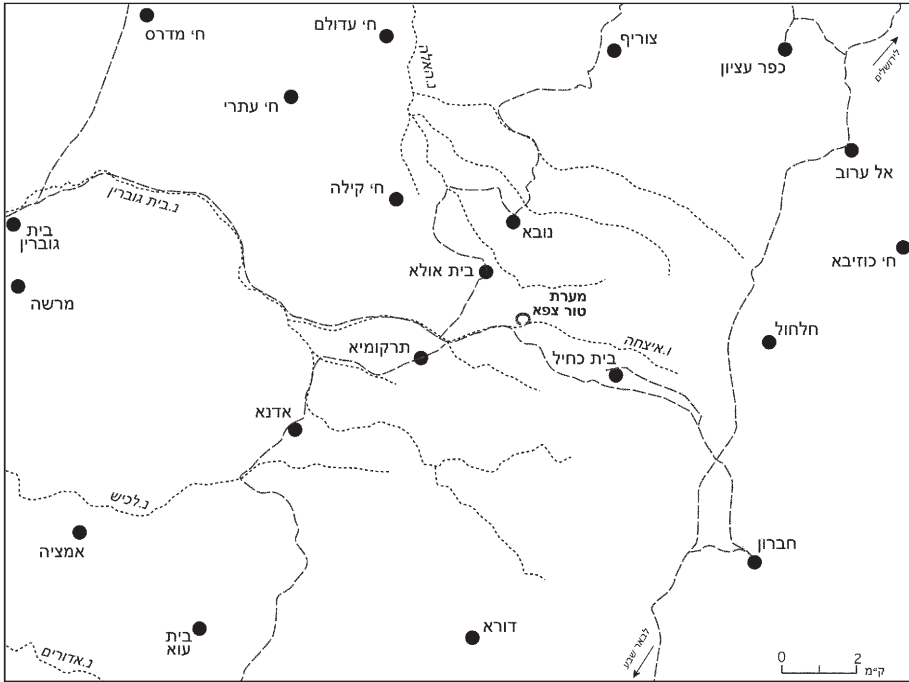
מבוא

במחקר מרד בר-כוכבא מקובלת ההבחנה בין מערכות המסתור ובין מערות המפלט. הראשונות הן חללים תת-קרקעיים שנחצבו בידי אדם כחלק מההכנות למרד¹. תפוצתן רבה במיוחד בשפלת יהודה, אך מערכות כאלה ידועות גם בבמת הר חברון, בקרבת עין-ערוב, בחורבת גדור, בחורבת ברכות ובגליל (קלונו וטפר, תשמ"ז, 262-278). לעומתן, מערות המפלט הן מערות טבעיות המצויות בדרך-כלל במצוקים קשים לגישה, ואליהן נמלטו פליטי המרד עם כישלונם. מערות כאלה נסקרו ונחפרו עד כה רק בתחומי המדבר וספר המדבר שממזרח לקו פרשת המים הארצית (אשל ועמית, תשנ"ט). חלוקה ברורה זו מתערערת קמעא, עם הצגתה להלן של מערת טור-צפא, הסמוכה לעיירה תרקומיה שממערב לחברון.² האזור שבו מצויה המערה גובל עם מרכז שפלת יהודה, שהריכוז הצפוף ביותר של יישובים מתקופת מרד בר-כוכבא נמצא בו (איור 1).

הגאולוגיה של המערה

המערה נמצאת במצוק תלול שמעל הגדה המערבית של ואדי איצחה (נ"צ 1540/1102; איור 2), בכפיפה המערבית של קמר חברון, במקום שסלעי חבורת יהודה נטויים בו ב-20 מעלות לכיוון מערב-צפון-מערב (איור 3). הכיוון הכללי של ציר האורך של המערה הוא מערב-צפון-מערב, בהתאם לנטיית השכבות (איור 4). אורך המערה 441 מ', והיא הגדולה במערות המורדות המערביים של ההר בישראל. המערה התפתחה בסלע דולומיט ודולומיט גירי של תצורת כסלון מגיל קנומן. לתצורת כסלון שני פרטים באזור זה: הפרט התחתון משוכב היטב עם עדשות צור, והפרט העליון מסיבי. בפני השטח יוצר הפרט התחתון בעיקר מדרון תלול, ואילו חלקו העליון של הפרט המשוכב יחד עם הפרט המסיבי יוצרים מצוק בולט.

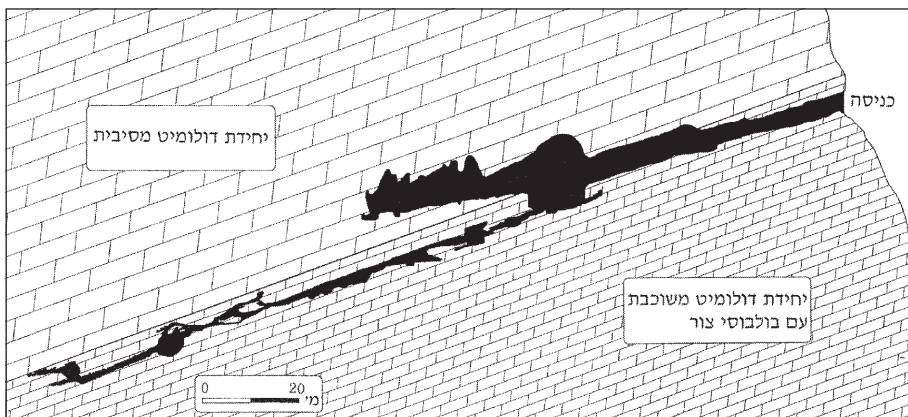
- 1 מאמר זה פורסם בשנת 2003 (עמית ופרומקין, 2003) בטרם הוכרו מערות המפלט האחרות המצויות בשיפולים המערביים של הרי יהודה, המתוארות בספר זה.
- 2 חרף ריחוקה ומיקומה בלב אזור ערבי הייתה המערה מוכרת למטיילים יהודיים מחוגי המשוטטים בירושלים עוד לפני הקמת המדינה (שויד וכץ, תש"ח, 155-156). לאחר מלחמת ששת הימים, פקדו את המקום מדי פעם מדריכי בית-ספר שדה בכפר עציון, והיא זכתה לתיעוד ראשוני (מרקוס ועמית, 1989, 144-146). מחברי מאמר זה החלו במיפוי המערה בשנת 1985, אך סקר ומיפוי מלא יותר נעשו בשנת 1998. תודתנו נתונה לאורי פינר, לצוות המלח"ם ולמדריכי בית-ספר שדה כפר-עציון על עזרתם.

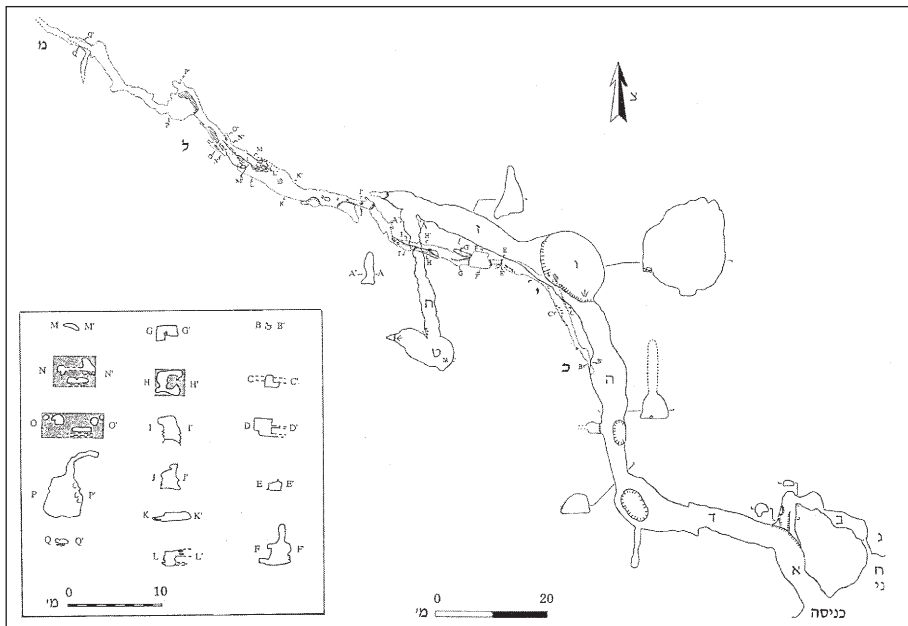
איור 1: מפת איתור

איור 2: פתח המערה במצוק

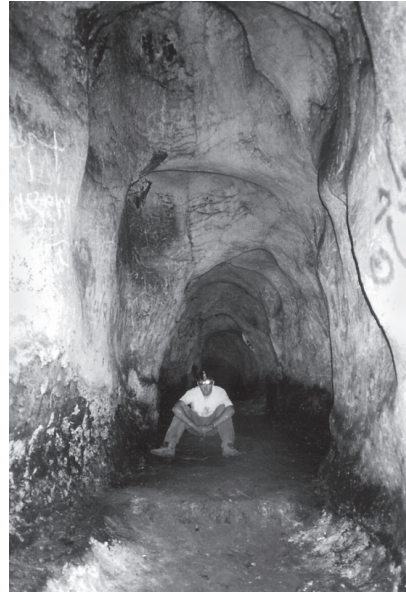
איור 3: חתך גאולוגי אנכי

איור 4: מפת המערה; במסגרת – חתכי רוחב של המפלס התחתון

המערה מורכבת משני מפלסים עיקריים (איור 4). המפלס העליון הוא דיסקורדנטי לשכבות – עובר מן הפרט המשוכב באזור הכניסה לפרט המסיבי בחלקו הפנימי. מפלס זה מורכב ממחילה גדולת ממדים, המגיעה באולם ו לממדים של $11 \times 13 \times 15$ מ' (איור 5). מחילה משנית (ב במפה) מסתעפת סמוך לכניסה ומגיעה לפתח נוסף, גבוה, של המערה (ג). המפלס העליון התפתח לאורך שתי מערכות סידוק ראשיות, שכיוונן 352 מעלות (קטעים א, ג, ה, ח) ו-277 מעלות (קטעים ב, ד, ז, ט). במפלס העליון מצויות כיפות המסה מעוגלות

ודפנות מוחלקות, המעידות שכאשר נוצרה הייתה המערה מלאה במים. אין סימני חדירת מים בתקרה ונראה, שהמים חדרו מלמטה או מהצד בתנאים ארטזיים האופייניים לשולי קמרים. תנאים אלה שררו במפלס המערה בתקופת הניאוגן, לפני התרוממות במת ההר.

איור 5: מערת טור-צפא – מפלס עליון

המפלס התחתון של המערה התפתח כולו בפרט המשוכב של תצורת כסלון, לאורך מישורי שיכוב בכיוון נטיית השכבות, וניכרת בו השפעה שולית בלבד של מישורי סידוק. מפלס זה מורכב ממחילה צרה יחסית עם התפתחות מקומית של מערכת מחילות מקבילות. בחלקו המזרחי התפתח המפלס התחתון במקביל לקטע ה-2 שבמפלס העליון. הכניסה למפלס זה היא מקרקעית אולם 1 – האולם המרכזי של המערה. המורפולוגיה של המפלס התחתון רומזת להתפתחות בתנאים פראטיים עם זרימה בכיוון נטיית השכבות

אל בסיס ניקוז שהתפתח במערב. לפיכך נראה, שהמפלס התחתון מאוחר בהתפתחותו למפלס העליון, ומייצג את סיום השלב הארטזי בתולדות המערה. על-פי שחזור זה מייצגת המערה שני שלבים בהתפתחות הפלאוהידרולוגית של קמר חברון.

בקרקעית המערה הצטבר מילוי של עפר, גואנו (הפרשות עטלפים) ואבנים עד לגובה של שני מטרים ויותר. בפתח המערה התקשה המילוי במטריקס של קלציט, והוא כולל שם ממצאים פרהיסטוריים. המערה עצמה דלה במשקעים כימיים (ספלאותמים). במפלס העליון של המערה נצפו בשנים 1974-1988 מאות עד אלפי עטלפי פירות, שהינם המקור לגואנו. במפלס התחתון נצפו פרטים בודדים של עטלפי חרקים.

הארכיאולוגיה של המערה

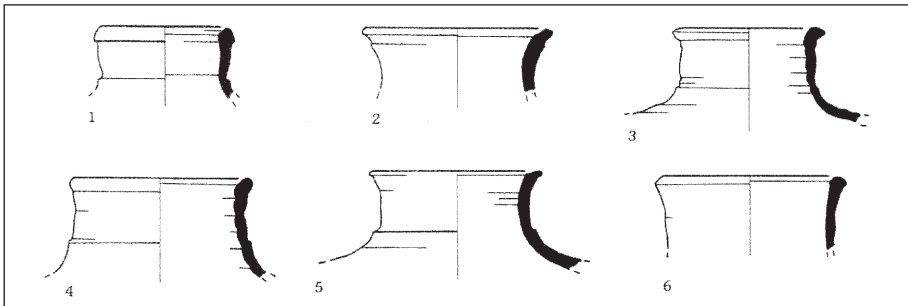
בפתח המערה נמצאה כאמור הצטברות של בְּרִקְצִיָּה ובה שברי כלים ופסולת כלי צור, האופייניים לתרבות המוסטרית, המעידים על פעילות במקום בתקופת הפליאולית התיכונה (200 – 50 אלף שנה קודם זמננו).³

בין מעט החרסים שנמצאו במחילות המערה מצויים שברים מספר מהתקופה הכלקוליתית, אך רוב החרסים שהתגלו הם שברי קנקנים מהתקופה הרומית הקדומה (לוח 1). על-פי עדותו של ערבי מאחד הכפרים הסמוכים למערה, שהתמחה בגילוי מטבעות בעזרת גלאי מתכות, ורכש ניסיון מוכח בזיהויים, התגלו במערה יותר מ-25 מטבעות

3 קביעה זו נעשתה על-ידי פרופ' עופר בר יוסף, שביקר במקום בתחילת שנות השבעים עם היושע כהן ז"ל, מייסד בית-ספר שדה כפר-עציון (ראו: Bar Yosef, 1998, 39-56).

בר-כוכבא בעריכים שונים: 20 מטבעות ברונזה ועליהם עץ תמר, (כלומר מהעריך הנפוץ והקטן) מטבע אחד שעליו ציור של כד (העריך הגדול) ושישה דינרי כסף. יש לציין, כי מאזור זה של מערב הר חברון ידועים מטמונים רבים יחסית של מטבעות כאלה (Mildenberg, 1984, 54-57).

למרות מיעוט הממצא הקרמי והספק באשר למידע הנומיסמטי, ניתן להניח, שהמערה שימשה את מורדי בר-כוכבא בשלב כלשהו במהלך המרד – למסתור במהלכו, או (כפי שסביר יותר) כמפלט בסופו. בכך נוספת אפוא נקודה חדשה, אף כי צנועה, למפת אתרי מרד בר-כוכבא.

לוח 1: לוח כלי חרס

רשימת מקורות

אשל ח' ועמית ד', תשנ"ט;

מערות המפלט מתקופת מרד בר-כוכבא, תל-אביב.

מרקוס מ' ועמית ד', 1989;

הר חברון – סקר נוף ומסלולי טיולים, רשות שמורות הטבע, ירושלים.

עמית ד' ופרומקין ע', 2003;

"מערת טור-צפא: מערת מפלט (?) מימי מרד בר כוכבא במערב הר חברון", י' אשל (עורך),

מחקרי יהודה ושומרון, יב, אריאל, עמ' 157-161.

קלונר ע' וטפר י', תשמ"ז;

מערכות המסתור בשפלת יהודה, תל-אביב.

שויד מ' וכץ ר', תש"ח;

הר וגיא – מורה דרך לטיולים, סביבות ירושלים, תל-אביב.

Bar Yosef O., 1998;

"Chronology of the Middle Paleolithic of the Levant", T. Akazawa, K. Aoki & O. Bar Yosef (eds.), *Neandertals and Modern Humans in Westerrm Asia*, Plenum Press, New-York and London, pp. 39-56.

Mildenberg L., 1984;

The Coinage of the Bar-Kokhba War, Aarau, Frankfurt and Salzburg.